

Incoherències i contradiccions: elements per a un procés de reflexió generador d'aprenentatge i creixement personal

L'escola, l'educació en general, està en boca de tothom i gairebé ningú en parla massa bé, ni hi té posades massa expectatives. Els educadors i educadores estem confosos, intentem analitzar el que passa a les nostres aules i ens quedem atrapats entre la fantasia de que fem el que toca i el sentiment de que no podem arribar a tot. Aquesta, i altres ambivalències, generen contradiccions que ens desestabilitzen. En aquest article intentem analitzar alguns d'aquests fets per obrir passadissos d'aire fresc que permetin oxigenar la nostra pràctica, i la reflexió sobre aquesta, per afavorir la consolidació d'una perspectiva més optimista i enriquidora.

El temps i l'experiència: uns bons mestres

L'altre dia, mentre cercava uns papers en una d'aquelles piles de coses que se'ns van acumulant a les cases, especialment a les dels mestres, que mai llencem res i tot ho aprofitem, van aparèixer, com per art d'encanteri, un parell de fotos del primer grup d'infants de parvulari amb el que vaig treballar. Jo, que havia estudiat magisteri per fer classe als "ganapis" de la segona etapa d'aquella època, em vaig trobar, sense saber gairebé com, davant d'uns marrecs que no aixecaven un pam de terra! Val a dir, però, que no em va fer falta massa temps per adonar-me que treballant amb infants d'aquesta etapa podia aprendre un tou de coses, que em descarregaven les piles amb la mateixa velocitat i intensitat amb la que me les carregaven, amb el seu moviment continu, les seves ganes de saber coses, la seva forma de sorprendre's davant de qualsevol detall, el seu delit per cridar l'atenció i reclamar afecte¹, en fi, que vaig sentir que les classes d'infantil eren un bon cau per iniciar el meu procés per transformar-me en educador i m'hi vaig quedar una bona colla d'anys. Vist amb la retrospectiva que permet el pas del temps veig que vaig prendre una de les millors decisions de la meua vida.

Però no tot eren flors i violes. Encara recordo que un dia a la setmana, amb tota la bona fe del mon, l'equip d'infantil ens assentàvem al voltant d'un parell de minitauls i "programàvem" la setmana. No descobreixo res dient que això volia dir, bàsicament, quin era el centre d'interès per aquells dies i, com a conseqüència gairebé natural, quines serien les fitxes que els fariem fer als infants perquè aprenguessin aquells conceptes immaculats que els pujarien al carro dels coneixements i l'aprenentatge (faltaven encara uns quants anys perquè la Reforma i el Constructivisme treïessin el nas pel panorama educatiu del nostre país!).

Com a bon deixeble, inexpert però entusiasta, seguia al peu de la lletra les indicacions de les meves companyes i, sistemàticament, aplicava amb els infants aquelles directrius fent-los fer un tou de feina. Ben aviat, però, em vaig adonar que, en general, era feina en va. Actualment encara continuo sorprenent-me, quan faig activitats de formació amb mestres d'infantil de molts indrets diferents, que les fitxes continuen sent, en una proporció significativa, la base sobre la que se sustenta l'activitat quotidiana de l'aula, i potser fora bo, i necessari, reprendre el debat al voltant d'aquesta realitat que, amb els coneixements que s'han anat desenvolupant sobre el mon dels infants i sobre els processos d'ensenyament-aprenentatge, resulta francament anacrònic.

Doncs bé, aquesta troballa, aquest record imprès, m'ha fet connectar una part del mon conceptual que la nostra fantasia professional ens ha fet veure com a base de la nostra tasca, amb un mon que hem tingut una mica més descuidat, no perquè no el trobem

¹ En definitiva, tot allò que a molts adults se'ls fa tan pesat, no perquè els infants siguin pesats, sinó perquè fan i demanen allò que nosaltres com adults hem anat reprimint al llarg dels anys però del que encara en tenim una gran necessitat, o sinó, digueu-me a qui no li agradaria tenir respostes senzilles a les preguntes importants de la seva vida, o a qui no li agrada ser escoltat, i qui no desitja ser mimat i estimat?

necessari i important, sinó més aviat pel desconeixement que en tenim: el món dels afectes, de les relacions i de les emocions².

Jugant amb les paraules, jugant amb els sentits i els sentiments

Quan en aquells temps els feia fer als infants les fitxes, i amb elles preteníem treballar, entre molts altres objectius, conceptes com els de gran-petit, lluny-afrop, a dalt-a baix, dins-fora, ple-buit, igual-diferent, més què-menys què, abans què-després què, obert-tancat, ..., no em venia al cap altra cosa que el sentit estricte de l'abstracció d'aquell concepte, i el que n'esperava era que els infants fossin capaços d'identificar-los i de respondre a la meua demanda d'una forma correcta. Era, i és, una perspectiva tan simple com pensar que si aconseguien dibuixar la pilota a "dins" del cercle i el caramel a "fora", aquell parell d'idees ja estaven assolides, ja no calia donar-hi més voltes i podíem passar a un altre tàndem conceptual. Així passaven els dies, les setmanes, i les programacions, amb la satisfacció de la feina ben feta³, sentiment que d'alguna manera era reconfortant mentre no se sentia el rau-rau de que hi havia alguna cosa que no encaixava en aquell puzzle tan ben ordenat.

Vaig tenir la sort de coincidir amb col·lectius de mestres que començaven a plantejar-se canvis que intentaven modificar aquesta manera de treballar, fet que em va permetre iniciar un procés què, a banda de molts altres aspectes, m'ha portat a entendre que **qualsevol d'aquestes parelles conceptuais amaga a dins seu**, a banda del valor pròpiament cognitiu, sigui a nivell quantitatiu, a nivell topològic, a nivell lògic-matemàtic, ..., **tota una filosofia de vida, tot un itinerari que per a la majoria de mortals implica una vivència que costa un gran esforç elaborar, i que comporta sentiments molt contraposats i sovint dolorosos**.

Continuem, per exemple, amb la parella "dins-fora". En ella hi podem llegir quelcom tan potent com el procés de diferenciació que s'inicia en el moment de la gestació, que esclata en el moment del naixement i que perdura al llarg de tota la vida amb les grans conquestes d'individuació i les grans crisi derivades de les pèrdues i les separacions, arribant al seu clímax en el moment de la mort. És el procés que ens parla de qui soc jo, i qui és l'altra, que ens permet construir les nostres múltiples identitats⁴. És un dels processos més apassionants de la nostra vida, al que hi podríem dedicar una bona part del temps que els infants passen a l'escola, embolcallant-lo en activitats diverses, però què, en general, simplifiquem, reduïm, a unes quantes fitxes de paper i, com a molt, a la repetició d'uns exercicis motrius!

Si a tot això hi afegim la reflexió al voltant de la parella "gran-petit", des de la dimensió del món dels infants, tornem a trobar la transcendència de la seva ambigüitat per voler continuar sent petits per mantenir un cert privilegi, i voler-se fer grans, per conquerir el món que els envolta, ambigüitat que contínuament els situa davant de nous reptes.

² Més d'una vegada he tingut la impressió, treballant amb col·lectius d'aquesta etapa, que es confonia l'atenció acurada de les necessitats afectives dels nens i nenes amb la infantilització i la simplificació dels seus processos de maduració i aprenentatge. Treballant amb la supervisió de vídeos que recullen moments diversos de la pràctica quotidiana a les aules hom s'adona d'aquest fet i resulta més assequible trobar eines i estratègies per a superar aquesta limitació.

³ Després ens trobàvem amb els infants que no podien seguir el ritme de la classe i perquè no es quedessin despenjats començàvem a cercar estratègies diverses per a compensar els seus dèficits. En aquest afany van anar apareixent, en els millors dels casos, és a dir, en els casos en que la situació no s'acabava pervertint (perversió que a la pràctica es traduïa en una proposta instrumentalista d'insistir una i altra vegada en els coneixements amb els que no se n'ensortien, que responia a la fantasia de que a base de repetir moltes vegades el que no se sap s'acaba aprenent), moltes de les propostes metodològiques que després s'han anat generalitzant arreu en experiències pedagògiques reixides: racons, tallers, projectes, ...

⁴ Edgar Morin ens parla, en el seu llibre "Los siete saberes necesarios para la educación del futuro", editorial Paidós, de la identitat personal (individual), de la identitat social (col·lectiva), i de la identitat de pertinença a la terra i a l'espècie (ecològica).

Fixem-nos en la parella “**lluny-afrop**”. Si la tractem a lladament en una fitxa, és difícil que ens parli de l’amor, del caliu de sentir-nos arropats, i a la vegada del dret, la necessitat, el desig de sentir-nos independents i autònoms. No és aquesta dualitat una paradoxa que ens acompanya al llarg de tota la vida, formant part de la condició humana que, en el seu procés filogenètic, ha optat per portar al món cadells extremadament fràgils i dependents, en un grau extrem de l’escala animal, i com a compensació és la que té les possibilitats d’arribar més lluny en la seva creativitat, independència i, per tant, en la seva capacitat d’assumir responsabilitats? És la pulsio generadora de la pròpia vida, que es mou en aquestes dues direccions, que són complementaries però que a vegades semblen contradictòries, i esclaten virulentament al darrera d’aquesta necessitat de sentir-nos protegits al mateix temps que apareix el desig de fer-nos grans i conquerir l’autonomia.

I la parella “**a dalt-a sota**”, no ens parla de les relacions de poder, no ens parla d’un dels aspectes sobre el que més ens convindria treballar i reflexionar en aquest moment de la nostra història evolutiva, en el que sembla que els protocols de poder tenen la partida guanyada als protocols de reconeixement⁵, és adir, els protocols que es sustenten en les actituds d’escolta, d’acceptació i de respecte? No ens suggereix la distància entre el docent i l’alumne, la divisió entre el nord i el sud, entre els que detenen els mitjans econòmics, polítics i informatius, i els que en pateixen les conseqüències?

Podríem continuar cercant parelles i a la vegada trobant-hi sentits possibles, si més no preguntes suggerents, sobretot si les analitzéssim interrelacionadament. Aquest és per a mi un repte, una reflexió, un possible coneixement, que ens apropa d’una forma diferent, molt més suggestiva, creativa, al món dels infants, i possibilita que ens hi ajustem d’una forma més gratificant per a ells i, de retruc, per a nosaltres mateixos. Queda oberta la porta per a continuar esbrinant en aquesta direcció, i adaptant, situant, contextualitzant, aquestes reflexions en una pràctica quotidiana a les aules que permeti donar-li tot el seu sentit. Recupero el que ja comentava abans: potser l’escola seria un espai més interessant pels infants si l’omplíem d’activitats farcides amb continguts realment vinculats a les vivències, les relacions i les emocions que tenen que veure amb el desplegament d’aquests conceptes. Faig, però, un salt en la meua reflexió per passar de la perspectiva dels infants a la perspectiva dels adults i, necessàriament, a la perspectiva de l’escola com a institució. Aprofito, per fer-ho, una de les parelles que esmentava, concretament la d’**obert-tancat**.

Obrir i tancar: causes o fets, limitacions o avantatges?

No és una casualitat que vulgui utilitzar aquesta relació, ans al contrari, està fet amb tota la intenció. Un dels fenòmens més sorprenents dels moments actuals és la rapidesa amb la que es produeixen els canvis socials. Gairebé no hi cap instància de la societat que no estigui suportant modificacions molt significatives. Tan sols cal fer una ullada a la família per adonar-se que parlar avui de família és parlar d’un ventall de diversitat creixent: famílies monoparentals, famílies reconstituïdes, famílies d’adopció, d’aquí a poc temps famílies del mateix gènere, ..., a banda de la pèrdua que ha significat reduir els nuclis familiars a la mínima expressió, perdent la vinculació i participació de diferents generacions en una mateixa llar. No sols es tracta de l’estructura de la família, sinó dels seus hàbits, com a ens específic, i dels hàbits dels seus membres, especialment del sector juvenil, encara que cada vegada més s’hi veu involucrada la primera infància.

Podem parlar d’una forma encara més exagerada dels canvis tecnològics en àmbits molt variats i de la utilització desmesurada, sovint irreflexible, d’aquests avenços, en una

⁵ “Idolatría del poder o reconocimiento”, Ruth Swartz, Grupo Editor Latinoamericano

escalada consumista tan potent que no té sols repercussions de tipus econòmic sinó també socials i culturals. Amb tot això no és la meua intenció fer una lectura pessimista, ni molt menys apocalíptica, de tots aquests fets. Trobo necessaris aquests processos de canvi perquè els considero naturals en l'evolució de la nostra espècie, encara que em preocupo per la dificultat que genera aquesta acceleració en el ritme d'adaptació de les persones que la vivim. És una realitat associada a aquests fenòmens que s'està manifestant en fets de molta incidència en la vida quotidiana de les persones: separacions, estrès, depressions, ..., en definitiva, en la vivència d'una sensació de soledat, de buidor i de manca d'amor, realment considerable. A més, estic convençut de que això forma part d'un procés que no és irreversible, si més no, que hi haurà un moment en que es produirà una inflexió que afavorirà una altra manera de plantejar-se i de viure les coses.

Què hi té a veure l'escola, i en especial l'escola dels més petits, amb tot això? Al meu entendre l'escola hi ha de tenir un gran protagonisme, donat que és una de les institucions actuals, per no dir la principal, on es pot fer una feina més significativa com a mediatra en tot aquest itinerari de canvi. Per una banda, perquè és un espai de sociabilització potentíssim, per una altra perquè el col·lectiu de persones que l'atenen és un col·lectiu que ha demostrat amb escreix que creu en la seva tasca i no hi estalvia esforços. I com més petits són els infants amb els que ens plantegem això més rellevància ha de tenir.

Però per una altra banda, l'escola es mou al voltant d'un ensurt, el de que també és la institució que més poc està canviant, i gairebé m'atreveria a dir què, en alguns sentits i en alguns indrets, pràcticament no ha canviat gens. Potser pensareu que aquesta afirmació és una mica agosarada, fins i tot de mal gust o injusta, sobretot ara que sembla que l'escola comença a posar-se al dia a nivell de les noves tecnologies, que s'han posat de moda, fet del que també fora bo parlar-ne perquè comporta tot un seguit de paradoxes, no sempre de lectura positiva.

Siguem realistes, sigui per les modes d'alguns moments, sigui per les prescripcions de reformes més o menys imposades des de l'administració, sigui per ..., tots plegats ens hem omplert la boca de noves paraules, hem escrit cents de fulls d'articles i un tou de llibres parlant de la bonaventura de tal o qual estratègia metodològica, hem seguit programes diversos, des dels que fan esment al desenvolupament de les habilitats bàsiques, o a l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, o als processos d'avaluació, fins i tot els que ara plantegen la necessitat de treballar les competències socio-emocionals, però les pràctiques reals, el tractament dels continguts i dels procediments, encara més, la manera d'entendre als infants, continua tenint força semblança a la que nosaltres vàrem viure quan érem petits, entre d'altres coses perquè quan ens trobem en situacions de crisi, d'estrès, d'indecisió, tirem ma del que està més incorporat a la nostra pròpia història.

Això vol dir que som uns negats, que no tenim bones intencions o que no en sabem prou? Ni de bon tros! Això té més aviat a veure amb la complexitat de la nostra feina i amb la dificultat de moure'ns en contexts en els que el que és més important i resulta més colpidor és l'àmbit de les relacions i els afectes, mentre que el que se'ns ha venut tota la vida és què el que importa són els aprenentatges de tipus cognitiu, i dic cognitiu per aclarir i diferenciar-los d'altres tipus d'aprenentatge, ja que el respecte, l'escolta, l'empatia, el saber estar, ..., són aspectes que també s'han d'aprendre. La qüestió radica, tant en un cas com en l'altre, que aprendre no necessàriament va acompanyat a ensenyar, sinó més aviat a la idea d'acompanyar, guiar sense envair, ...

O és que no us heu trobat mai en un context professional, sigui una activitat de formació, sigui una reunió de cicle o de claustre, en la que es diu: això és el que ja fem però dit amb unes altres paraules!, la qual cosa no és certa, però ens fa respecte situar-nos davant d'un canvi en la nostra manera de funcionar perquè ens sentim insegurs. Curiosament, però, les seguretats no ens arriben, tan sols, amb el domini del contingut o de les estratègies, sinó que les trobem, d'una forma privilegiada, en el domini dels àmbits comunicatius.

Recuperem el fil del que dèiem al voltant de la parella "**obert-tancat**". Maturana no dubtaria en traduir la parella "obert-tancat" per la d'**obrir-tancar**. La primera parella ens parla de conceptes, i afavoreix la tendència a quedar-nos en un nivell cognitiu i, en certa manera, en un nivell de predeterminació (és una cosa o l'altra). La segona ens permet donar un sentit al seu contingut, posa l'èmfasi en l'acció, per tant, ens transfereix el protagonisme, i la responsabilitat, de poder actuar de formes diverses, incloent la relació i els afectes.

D'alguna manera ens trobem en una situació en la que estem dient que l'escola, en general, es més permeable, que els currículums són més oberts, que les estratègies pedagògiques que utilitzem permeten una obertura d'activitats més sustentades en el joc, que l'organització del temps i l'espai és més flexible, que estem més oberts al contacte amb les famílies, que estem disponibles a treballar sobre temàtiques més diverses, ..., però el nostra posat, la nostra actitud, la nostra manera d'expressar-nos analògicament, la nostra manera d'intervenir, ..., estan dient tot el contrari, i això ens situa davant d'una contradicció que ens genera un gran neguit. És la contradicció de pensar d'una manera i actuar d'una altra, és la contradicció de estar al costat dels infants cada dia, de reconèixer què els fa falta, què els entusiasme, què els fa avançar realment, i deixar-se portar per les inseguretats personals, per una espècie de sensació de por no fonamentada en fets reals sinó en alteracions de les nostres percepcions, que sovint congelen els nostres processos de canvi, i per les prescripcions administratives, que instrumentalitzen el coneixement i burocratitzen les relacions.

La persona en el punt de mira de l'escola

No em cansaré mai de dir que els/les mestres, els infants amb els que compartim la nostra experiència, són, per molt petits que siguin, som, abans que res, persones i, per tant, la nostra feina i la funció de l'escola, especialment, encara que no exclusivament en les etapes inicials, ha de ser, prioritàriament, la d'afavorir el creixement de la persona, i per fer això possible cal que despleguem el sentit comú i tota la humanitat de la que som dipositaris, cap una finalitat que té tant de relacional i social com de cognitiva i cultural. De fet tots els que ens dediquem a aquesta apassionant tasca d'ajudar a l'educació dels infants tenim, encara que sigui amagada en algun racó, la certitud de que els nens i nenes, des de ben petits, són extremadament intel·ligents, que el seu desig d'aprendre és molt més gran que tots els esforços que nosaltres puguem esmerçar per motivar-los, i que, en tot cas, si tenim que fer servir la motivació és perquè ens hem apartat del camí de la naturalitat i de l'escolta dels seus desigs i necessitats més profundes. No és que els nens aprenguin sols, és que estan dotats de la potencialitat per desenvolupar les seves capacitats en els contextos adequats, i l'escola hauria de ser el context privilegiat en aquest sentit.

Aleshores on està el que no acaba de funcionar? Segurament són molts els factors que hi influeixen, per a mi un dels més significatius és que ningú ens ha ajudat a formar-nos en aquest àmbit de la comunicació, de les relacions i dels afectes, si no fos així no ens sentiríem tan orfes i poc destres, per tant, la formació hauria d'orientar bona part dels seus

esforços en aquesta direcció. També penso que ens cal reflexionar més sobre la nostra pràctica, en comptes de seguir tantes directrius, i aquesta reflexió s'ha de desenvolupar al voltant de l'observació i l'escolta de la vida dels infants, dels aconteixements en els que participen en la seva vida quotidiana a les aules, i del que ells ens expliquen de tot plegat.

Una de les coses boniques i profitoses que he après, al llarg d'aquests anys de treball amb els infants, i amb els companys i companyes de feina, ha sigut justament que la nostra tasca es mou permanentment en la paradoxa, en la complexitat, i poca semblança té amb certs principis matemàtics en els que aplicant la fórmula adequada, els resultats apareixen sense cap dificultat.

Després de l'experiència duta a terme a la nostra escola⁶, entre d'altres temàtiques afins a aquesta, se'm va demanar coordinar activitats de formació que tinguessin com a motiu, com a objectiu principal, la idea de la coherència educativa, i la pràctica pedagògica associada a ella. Durant molts anys he fet de la coherència una bandera, una fita, allò en el que calia emmirallar-nos, i no renego d'haver-ho fet, però ara m'ho miro des d'una altra perspectiva i crec més que la nostra tasca no consisteix tant en aconseguir aquesta coherència sinó més aviat en aprendre a conviure amb la incoherència. Això té clares ressonàncies amb el fet gairebé inqüestionable de poder viure, en el món i la societat que ens han tocat, en la incertidumbre i, tot plegat, comporta haver d'acceptar les nostres limitacions i les contradiccions del sistema en el que vivim, sense sentir-nos culpables, que és una de les fonts d'insatisfacció més grans.

La qüestió no rau, doncs, en si cal evitar o eliminar les contradiccions, sinó més aviat en què és el que podem aprendre d'aquestes, de quina manera ens ajuden a reflexionar i **com les contradiccions d'avui ens permeten obtenir la llum necessària per poder albirar les contradiccions de demà**. Una lectura equívoca d'aquesta afirmació podria induir al desànim, perquè implica que probablement mai podrem estar del tot tranquils, mai podrem tenir la certitud de que el que fem ho fem prou bé i resulta útil pels infants. Res més lluny de la meua intenció, és una afirmació sàvia perquè ens obre les portes de la humilitat necessària pel canvi, en el sentit de que l'home no és el centre del món sinó una petita part d'aquest, que els educadors i educadores no som ni infalibles, ni ho sabem tot, ni tenim una vareta màgica que tingui respostes per a totes les situacions, quan a més a més aquestes són tan inestables.

Fem, doncs, de les nostres contradiccions el nostre aliat, de les nostres incoherències un camp abonat per l'aprenentatge, i si sentim de cor que cal obrir l'escola, que cal fer-la més plural, més arrelada al creixement de les persones, fem un procés d'obertura que contempli tots els àmbits i què es sostingui en una mirada sobre el temps a més llarg plaç, en una major confiança en els nostres recursos i, especialment, en un canvi de les nostres actituds personals. En una paraula, fem de les llars, dels parvularis, dels centres educatius en general, espais d'estimació autèntica carregats de significats per a tots els que els compartim.

Carles Parellada Enrich
Esparreguera, a 5 de gener del 2002

⁶ CEIP Els Convents de Martorell, on l'equip de parvulari i cicle inicial ha desplegat un projecte educatiu integrador de moltes estratègies metodològiques, en el que el respecte a la diversitat i l'atenció de les persones, infants i adults, és l'eix vertebrador de tota la tasca educativa.